

Leśniewski, Michał

Propozycje utworzenia Federacji Wielkiej Brytanii i Irlandii na tle debaty politycznej lat 1903-1914

Dzieje Najnowsze 33/1, 43-57

2001

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Michał Leśniewski

Warszawa

Propozycje utworzenia Federacji Wielkiej Brytanii i Irlandii na tle wielkiej debaty politycznej lat 1903-1914

Od czasu przejścia władzy w Wielkiej Brytanii przez Nową Partię Pracy Tony'ego Blaira (maj 1997) dużo się mówi o decentralizacji ustroju Wielkiej Brytanii i jego ewolucji w kierunku federalizmu. Szkocja i Walia otrzymały ograniczony samorząd. Coraz częściej pojawia się pytanie, co dalej stanie się z Wielką Brytanią. Mało kto jednak orientuje się, że pomysły Blaira i jego współpracowników bynajmniej nie są czymś nowym w dziejach Wielkiej Brytanii. Podobne w formie rozwiązania pojawiały się w różnych okresach historii Zjednoczonego Królestwa. Ostatnia poważna debata nad przekształceniem jego ustroju w kierunku federalnym odbyła się na przełomie pierwszej i drugiej dekady XX w., a dokładniej w latach 1910-1914. Od nazwy proponowanej autonomii Irlandii propozycję przekształcenia ustroju Wielkiej Brytanii nazwano „Home Rule All Round” (w wolnym tłumaczeniu autonomia dla wszystkich — M. L.).

Lata 1909-1914, od zawetowania przez Izbę Lordów tzw. „ludowego budżetu” (*Peoples Budget*) Davida Lloyd-Georga do wybuchu I wojny światowej uchodzą za jeden z gwałtowniejszych okresów w politycznych dziejach Wielkiej Brytanii. Niektórzy autorzy wręcz twierdzą, że Zjednoczone Królestwo stanęło wówczas na krawędzi wojny domowej, zwłaszcza w Irlandii. Nawet jeżeli uznać te twierdzenia za przesadzone, to i tak dowodzą one wysokiej temperatury ówczesnych debat politycznych¹. Jednym z ich elementów była koncepcja federalizacji Wielkiej Brytanii. Znaczna część polityków widziała w niej narzędzie rozwiązania problemów ustrojowych i politycznych, które pojawiły się wraz z debatą nad statusem Izby Lordów i autonomią dla Irlandii (Home Rule).

Tak sam kryzys, jak i idee zmiany ustroju Wielkiej Brytanii pojawiły się na fali wielkiej debaty politycznej, która przetoczyła się przez Wielką Brytanię w latach 1903-1914. Dotyczyła ona przede wszystkim adekwatności tradycyjnych zasad polityki i metod kierowania gospodarką w nowym stuleciu. W jej trakcie kwestionowano to wszystko, co do tej pory uznawano

¹ Zob. np. Buchanan to Grey, 31st March 1914 i 3rd April 1914, Foreign Office Papers, Public Record Office, FO 371/2092, nr 15087 i 15312; L. S. Amery, *My Political Life*, t. I, London 1953, s. 397-466; zob. także: C. Hazlehurst, *Asquith as Prime Minister, 1908-1916*, „The English Historical Review” 1970, nr 336, s. 512-513, 527-528; J. E. Kendle, *The Round Table Movement and „Home Rule All Round”*, „The Historical Journal”, t. XI, 1968, nr 2, s. 349-351.

za fundament sukcesu Zjednoczonego Królestwa, a więc tradycyjne instytucje polityczne z systemem partyjno-parlamentarnym na czele i zasady leseferyzmu w ekonomice².

Zeby zrozumieć radykalizm stron debaty i stopień jej zażartości, należy wczuć się w ducha epoki edwardiańskiej. Charakteryzował ją przede wszystkim pesymizm co do trwałości i realnej siły Imperium oraz wynikające z niego poczucie zagrożenia konkurencją ze strony innych, dynamiczniej rozwijających się mocarstw³. Nietrudno odnaleźć źródło tej fali pesymizmu. Jego bezpośrednią przyczyną była wojna burska, która bezwzględnie obnażyła wszystkie słabości Wielkiej Brytanii, zwłaszcza pod względem militarnym. Co więcej, ukazała jej izolację na arenie międzynarodowej. Jednocześnie zastosowanie brutalnych metod walki: obozy koncentracyjne, taktyka spalonej ziemi, masowe wysiedlenia, zadało ostateczny cios moralnemu i humanitarnemu uzasadnieniu ekspansji kolonialnej⁴. Należy jednak podkreślić, że okres edwardiański był czasem poszukiwania dróg dostosowania instytucji politycznych do wymogów zmieniającej się sytuacji geopolitycznej i społecznej.

Tradycyjnie za początek wielkiej debaty politycznej uważa się przemówienie Josepha Chamberlaina w Birmingham wygłoszone 15 maja 1903 r.⁵, które oznaczało początek walki o wprowadzenie reformy taryfowej. Faktycznie jednak debaty nad przyszłością Wielkiej Brytanii i Imperium rozpoczęły się znacznie wcześniej i toczyły się praktycznie od lat 80. XIX w. Wbrew utartym opiniom idee protekcyjnistyczne nie zniknęły po zniesieniu ustaw zbożowych i aktów nawigacyjnych (1846 i 1849 r.). W latach 1880 i 1890 wobec narastania ekonomicznej konkurencji ze strony innych państw liczba zwolenników protekcyjnizmu zaczęła wyraźnie rosnąć, co znalazło m.in. wyraz w powstaniu *Fair Trade League* (Ligi Uczciwego Handlu)⁶. Tak więc propozycje reform taryfowych J. Chamberlaina, nie były bynajmniej czymś zupełnie nowym. Dyskusja ta od wcześniejszych różniła się przede wszystkim stopniem zaciekleści i agresywnością⁷.

Emocje związane z debatami politycznymi epoki edwardiańskiej, wiązały się z głębokimi przemianami, które dotknęły Wielką Brytanię na przełomie stuleci. Zmieniło się gospodarstwo i polityczne otoczenie Imperium. Wielka Brytania do lat 70. XIX w. korzystała z niemal monopolistycznej pozycji jako „fabryka świata”. U schyłku stulecia sytuacja ta uległa zmianie. Dzięki rewolucji naukowo-technicznej państwa europejskie (zwłaszcza Niemcy) i Stany Zjednoczone wkroczyły na drogę szybkiej industrializacji. Ich tempo rozwoju znacznie przekraczało brytyjskie. Co więcej, większość z nich zaczęła wprowadzać politykę protekcyjnistyczną,

² Zob. np. A. Milner to sir George Parkin, 13th Sept. 1901, w: C. Headlam (red.), *The Milner Papers*, t. II, London 1933, s. 267-268; W. Nimocks, *Milner's Young Men: The „Kindergarten” in Edwardian Imperial Affairs*, London 1970, s. 12; D. Lieven, *Dilemmas of Empire, 1850-1918. Power, Territory, Identity*, „Journal of Contemporary History”, t. XXXIV, 1999, nr 2, s. 174 i przyp. 38; E. H. H. Green, *The Crisis of Conservatism. The Politics, Economics and Ideology of the British Conservative Party, 1880-1914*, London, New York 1996, s. 166-172.

³ Zob. B. Porter, *The Edwardians and Their Time*, w: D. Read (red.), *Edwardian England*, London 1982, s. 128-144.

⁴ Zob. L. T. Hobhouse, *Liberalism*, London 1911, s. 216-217; A. P. Thornton, *The Imperial Idea and Its Enemies. A Study in British Power*, London 1985, s. 109-110.

⁵ Zob. *Chamberlain speech at Birmingham, 15th March, 1903*, „The Annual Register. A Review of Public Events at Home and Abroad for the Year 1903”, s. 130-133.

⁶ Zob. E. H. H. Green, *Radical Conservatism. The Electoral Genesis of Tariff Reform*, „The Historical Journal”, t. XXVIII, 1985, nr 3, s. 667-668.

⁷ Zob. Balfour to Cawdor, 7th Feb. 1906, Balfour Papers, British Museum, Add. MS.49709, f.26, czy Balfour to Lord Selborne, 6th March, 1908, Balfour Papers, B. M., Add. MS.49708, ff.106-130.

chcąc chronić swoje rynki przed zagraniczną, zwłaszcza brytyjską, konkurencją⁸. Jednocześnie państwa europejskie zaktywizowały swoją politykę kolonialną, której apogeum przypada na lata 1880. i 1890. To wymagało oczywiście aktywizacji polityki Wielkiej Brytanii, która nie chciała dopuścić do utraty swojej hegemonii tak na morzach, jak i na terenach kolonialnych. Skutkiem tego był wzrost obciążeń budżetu państwa, który osiągnął szczyt w okresie wojny burskiej (1899-1902). Rosnące wydatki na utrzymanie dominacji morskiej i ekspansję kolonialną, wzrost wydatków publicznych na cele społeczne, w połączeniu z relatywnie malejącą wydolnością ekonomiczną państwa powodowały, że coraz trudniej było utrzymać równowagę budżetową. Na początku XX w. sytuacja stała się na tyle poważna, iż powstała potrzeba radykalnych zmian w konstruowaniu budżetu⁹.

Zmieniła się także społeczna struktura elektoratu. W wyniku reform wyborczych lat 1883-1885 prawo głosu otrzymało niemal 2/3 mężczyzn, a elektorat robotniczy uzyskał liczebną przewagę, co groziło pozycji tradycyjnych partii politycznych. Co prawda, początkowo, zwłaszcza konserwatystom, udawało się zapewnić sobie nad elektoratem kontrolę¹⁰. Pojawienie się w 1900 r. *Labour Representation Committee* oznaczało jednak pojawienie się nowej siły politycznej. Rodząca się Partia Pracy stanowiła jasną alternatywę wobec Partii Konserwatywnej, coraz częściej postrzeganej jako partia klas posiadających. Wykorzystała to Partia Liberalna sir Henrego Campbell-Bannermana, zawierając w 1903 r. sojusz wyborczy z laburzystami Jamesa Ramsaya MacDonalda¹¹. Nowy sojusz przyjął socjalizujący program wyborczy, co nadało sporom politycznym tego okresu wyraźnie ideologiczny charakter.

Ostatnim, choć bynajmniej nie najmniej ważnym wyzwaniem, były zmiany statusu dominiów i samorządnych kolonii. Ewolucja samorządu kolonialnego od czasu ogłoszenia Raportu lorda Durnhama (1839) doprowadziła do znacznego poszerzenia kompetencji samorządnych kolonii i powstania lokalnych federacji (dominiów), Kanady (1867) i Australii (1901), o bardzo szerokim zakresie swobody. Co więcej, u schyłku stulecia zamieszkujące je społeczności zaczynały tworzyć własną, odrębną tożsamość narodową¹². Pojawiało się pytanie, co dalej z Imperium. Obawiano się, że następnym krokiem dominiów będzie uzyskanie całkowitej suwerenności. Tymczasem wobec rosnącej konkurencji politycznej i ekonomicznej ze strony innych mocarstw wielu polityków brytyjskich właśnie w zasobach Imperium, a zwłaszcza w ścisłej współpracy z samorządnymi koloniami widziało szansę na zachowanie przez Wielką Brytanię mocarstwowej pozycji¹³. Ostatecznym celem miało być przekształcenie Imperium

8 P. Kennedy, *Mocarstwa świata. Narodziny, rozkwit, upadek*, Warszawa 1994, s. 199-248; W 1902 r. towary brytyjskie były obłożone następującymi cłami: w Niemczech 25%, we Francji 34%, a w USA 73%, cyt. za J. Kędzierski, *Dzieje Anglii, 1485-1939*, t. II, Wrocław, Warszawa, Kraków 1986, s. 369.

9 E. H. H. Green, *The Crisis of Conservatism...*, s. 48-53.

i" Między innymi dzięki sponsorowaniu części związków zawodowych i tworzeniu różnorodnych organizacji społecznych, które miały ująć w organizacyjne karby nowy elektorat partii. Zob. E. H. H. Green, op. cit., s. 125-135.

11 W kwestii przyczyn zawarcia sojuszu zob. D. Powell, *The New Liberalism and the Rise of Labour, 1886-1906*, „The Historical Journal”, t. XXIX, 1986, nr 2, s. 369-393.

12 R. Jebb, *Studies in Colonial Nationalism*, London 1905; idem, *The Imperial Conference. A History and Study*, t. I, London, New York, Bombay, Calcutta 1911, s. 351-352; zob. także D. Cole, *The Problem of „Nationalism” and „Imperialism” in British Settlement Colonies*, „The Journal of British Studies”, t. X, 1971, nr 2, s. 160-182.

i" J. Seeley, *The Expansion of England. Two Courses of Lectures*, London 1883, s. 6-9, 34-39; J. Chamberlain Speech at the Guildhall, London, 5th Dec. 1901, w: *Julian Amery, The Life of Joseph Chamberlain*, t. IV London 1951, s. 11-12.

w federację imperialną, która gwarantując kolonom wewnętrzną autonomię, zapewniałaby jednocześnie Imperium pełną jednolitość działania¹⁴. Rozważano różne drogi konsolidacji Imperium. Ostatecznie jednak, w trakcie Konferencji Kolonialnej w 1902 r. okazało się, że samorządne kolonie i dominia nie miały ochoty ani na tworzenie Rady Imperialnej, ani na formalizowanie współpracy wojskowej, ani też na utworzenie ogólnoimperialnej unii celnej. Ich przywódcy widzieli w planach brytyjskich zagrożenie dla swojej autonomii i swobody rozwoju ekonomicznego, a także chęć przywrócenia ściślejszej kontroli Londynu nad polityką dominiów i kolonii¹⁵. Chamberlain zwrócił wówczas uwagę na możliwości tkwiące w systemie preferencji celnych. Pomysł ministra ds. kolonii, wyrażony we wspomnianym wyżej przemówieniu w Birmingham, w marcu 1903 r., przewidywał zachowanie uchwalonego w czasie wojny burskiej cła na artykuły rolne i spożywcze, przy jednoczesnym wprowadzeniu preferencji celnych (50% zniżki) dla produktów z dominiów i kolonii. Chamberlain zdecydował się na ten krok pod naciskiem dominiów, które popierały stworzenie systemu preferencji celnych w ramach Imperium. Podczas Konferencji Kolonialnej w 1902 r., na znak swoich intencji, przyznały one towarom z metropolii znaczne ulgi celne¹⁶. Co więcej, sugerowały, że jeżeli Wielka Brytania zgodzi się na politykę preferencyjną wobec dominiów, to wymiar przyznawanych przez nie ulg mógłby ulec dalszemu zwiększeniu. To ostatecznie przekonało Chamberlaina do wystąpienia z propozycją wprowadzenia reform taryfowych¹⁷.

Dla wielu polityków konserwatywnych wprowadzenie taryf było celem samym w sobie. Cła miały wydatnie zwiększyć dochody budżetowe bez powiększania podatków bezpośrednich, a dzięki temu pomóc w ustabilizowaniu budżetu państwa i sfinansowaniu szeregu reform socjalnych. Chroniona barierami protekcyjnymi gospodarka miała zwiększyć swoją konkurencyjność i pomóc w odbudowie ekonomicznej i politycznej przewagi Wielkiej Brytanii w świecie. Dla Chamberlaina i jego współpracowników (Leopold Amery, Alfred Milner, Earl of Selborne) taryfy były jednak jedynie narzędziem do osiągnięcia właściwego, znacznie bardziej dalekosiężnego celu. Doceniali doraźne korzyści w postaci stworzenia konkurencyjnego programu reform w stosunku do socjalizujących koncepcji sojuszu liberalno-laburzystowskiego. Zasadniczym celem było jednak przekształcenie Imperium w jednolity organizm gospodarczy i polityczny. Dopiero osiągnięcie tego celu miało gwarantować Wielkiej Brytanii zachowanie statusu największego mocarstwa świata¹⁸.

14 Zob. J. Chamberlain, *Imperial Federation*, Westminster 1896, s. 4, 8-9.

15 *Summary of Proceedings*, w: *Papers Relating to a Conference between the Secretary of State for the Colonies and the Prime Ministers of Self-Governing Colonies. June to August 1902*, London 1902, s. 34, 44-45; R. Jebb, *The Imperial Conference...*, t. I, s. 351-352.

16 Nowa Zelandia 10%, Kolonia Przylądkowa i Natal po 25%, a Kanada 33,3%. Zob. *Memorandum by President of the Board of Trade*, w: *Papers Relating to a Conference...*, s. 35-36.

17 *Memorandum by Canadian Ministers*, w: *Papers Relating to a Conference...*, s. 37; Kilka lat później wspominał o tym Chamberlain w liście do Balfourajako o motywie podjęcia działania. Zob. J. Chamberlain to A. Balfour, 24th Feb. 1905, Balfour Papers, British Museum, Add. MS 49774, ff.69-70; S. H. Zebel, Joseph Chamberlain and the Genesis of Tariff Reform, „The Journal of British Studies”, t. VII, 1967, nr 1, s. 156-157.

18 J. Chamberlain, *Imperial Union and Tariff Reform*, London 1903, s. 14, 22, 30-31, 34; warto zwrócić uwagę, że idee federalizacji Imperium pojawiały się od czasu amerykańskiej wojny o niepodległość. Jednak dopiero od lat 70. uznano je za możliwe do realizacji. Zob. G. Martin, *Empire Federation and Imperial Parliamentary Union, 1820-1870*, „The Historical Journal”, t. XVI, 1973, nr 1, s. 65-92; E. H. H. Green, *The Political Economy of Empire, 1880-1914*, w: *The Oxford History of the British Empire*, t. III, Oxford, New York 1999, s. 347-367.

Kłęska wyborcza konserwatystów w 1906 r. nie zmniejszyła, lecz przeciwnie — zwiększyła napięcie polityczne w Wielkiej Brytanii. Powszechnie odebrano ją jako rezultat wewnętrznych podziałów, braku zdecydowania i jasnej koncepcji politycznej konserwatystów. To wzmocniło pozycję zwolenników protekcjonizmu w ich szeregach¹⁹. Stąd w latach 1906-1910 następowała konsolidacja partii wokół tych idei. W rezultacie doszło do dalszej ideologizacji sporów, a jednocześnie upodobnienia programów wyborczych konserwatystów i liberałów. Obie strony przewidywały szeroko zakrojone programy reform socjalnych, które miały przyciągnąć robotniczy elektorat²⁰.

Do nowej eskalacji sporów politycznych doszło w 1909 r. wraz z ogłoszeniem przez ministra skarbu D. Lloyd-Georga nowego budżetu, nazywanego „ludowym”. Chcąc pokryć rosnący deficyt finansów państwa, Lloyd-George postanowił wydatnie zwiększyć finansowe obciążenia warstw posiadających, wprowadzając m.in. podatek od nieruchomości i eksploatacji minerałów. Jednocześnie podwyższono inne podatki. Wywołało to oburzenie konserwatystów, którzy uznali to za zamach na własność prywatną²¹. Zażarta debata nad budżetem trwała od maja do listopada 1909 r. Mimo przygniatającej przewagi w Izbie Gmin ponad dwa miesiące potrzebowali liberałowie do jego przeforsowania. Jednak ustawa ta i tak została zablokowana przez Izbę Lordów, co premier Asquith uznał za naruszenie porządku „konstytucyjnego”²². Zgodnie z licznymi precedensami uznawano, że kwestie budżetowe znajdowały się w wyłącznej gestii Izby Gmin. W tej sytuacji Asquith wrócił do idei ograniczenia uprawnień Izby Lordów, zwłaszcza prawa weta. Wcześniej jednak, wobec nieuchwalenia budżetu musiały się odbyć wybory parlamentarne. Obie strony wiązały z nimi duże nadzieje. Liberałowie widzieli je jako swoiste referendum dające im zgodę na ograniczenie uprawnień Izby Lordów. Konserwatyści mieli nadzieję powrócić do władzy.

Obie strony zawiodły się w swoich nadziejach. Liberałowie stracili w wyniku wyborów 125 mandatów, a konserwatyści zyskali 116 miejsc w parlamencie. To jednak nie wystarczyło do przejęcia władzy, gdyż liberałowie nadal dysponowali przewagą dwóch mandatów, nie licząc poparcia laburzystów (40 mandatów) i irlandzkich nacjonalistów (82 mandaty)²³. W tej sytuacji stabilność nowego rządu liberalnego w dużym stopniu zależała od poparcia irlandzkich nacjonalistów Johna Redmonda. Pod ich naciskiem gabinet Asquitha postanowił też powrócić do kwestii „Home Rule” dla Irlandii, kwestii nie poruszanej od 1893 r., kiedy to parlament odrzucił ustawę autorstwa Williama E. Gladstona²⁴.

¹⁹ Wg „The Times”, 30th Jan. 1906, na 157 konserwatystów i unionistów zwolennikami reform taryfowych było 109 deputowanych. Nawet według najbardziej sceptycznych badaczy było ich 79 wobec 31 zwolenników wolnego handlu. Zob. N. Blewett, *Free Fooders, Balfourites, Whole Hoggers, Factionalism within the Unionist Party, 1906-1910*, „The Historical Journal”, t. XI, 1968, nr 1, s. 96-97.

²⁰ To co je różniło to metody finansowania i ideologiczne odwołania E. H. Green, *The Crisis...*, s. 159-263.

²¹ „The Times”, 22nd September 1909.

²² Zob. np. R. Quinault, „Asquith *Liberalism*”, „History. The Journal of Historical Association”, t. LXXVII, 1992, nr 249, s. 46-47; zob. też R. Jenkins, *Asquith*, London 1994, s. 199-203.

²³ Łącznie koalicja rządząca: liberałowie, laburzyści i nacjonałiści dysponowali 397 mandatami (w tym 275 liberalnych) wobec 273 mandatów konserwatystów i unionistów. Zob. Ch. Cook, J. Stevenson, *Modern British History, 1714-1995*, London, New York 1996, s. 99.

²⁴ P. Jalland, *United Kingdom Devolution, 1910-1914. Political Panacea or tactical Diversion?*, „The English Historical Review”, t. XCIV, nr 373, 1979, s. 757.

Nowy rząd koalicji liberalno-laburzystowskiej stanął więc wobec problemów natury ustrojowej: zmiany statusu Izby Lordów i Irlandii. Początkowo liberałowie i konserwatyści wydawali się skłonni do kompromisu, zwłaszcza w kwestii Izby Lordów. Co prawda, Asquith zgłosił propozycję ustawy, która nie zmieniając charakteru Izby, pozbawiała ją prawa weta²⁵. Miał jednak świadomość, że przynajmniej część liberałów popierała nie tyle ograniczenie kompetencji izby wyższej, co raczej jej daleko idącą reformę. Podobnie konserwatyści zdawali sobie sprawę, że zachowanie dotychczasowego jej statusu było niemożliwe, toteż skłaniali się do zreformowania izby bez umniejszania jej kompetencji²⁶. Co więcej, w obu partiach nie brakowało zwolenników utworzenia rządu koalicyjnego. Radykalni Liberałowie, a zwłaszcza David Lloyd-George zdawali sobie sprawę z kontrowersyjności szerokiego programu reform ustrojowych, dlatego nie chcieli samodzielnie ponosić za nie odpowiedzialności. Tzw. socjal-imperialne skrzydło konserwatystów, uosabiane przez A. Milnera, w ewentualnej koalicji i zgodzie na część reform widziało szansę na powrót do władzy i odebranie wpływów laburzystom i irlandzkim nacjonalistom²⁷. W rezultacie 17 czerwca rozpoczęła się tzw. konferencja konstytucyjna między przedstawicielami rządu i opozycji, która miała doprowadzić do wypracowania *modus vivendi* między rządem i opozycją, czy wręcz do zawarcia umowy koalicyjnej. Podczas tej konwencji rozmawiano przede wszystkim o kwestii umiejscowienia Izby Lordów w brytyjskim systemie politycznym. Mniej uwagi poświęcano kwestii „Home Rule” która w tym momencie nie zajmowała jeszcze czołowego miejsca w planach liberalnego rządu (choć z punktu widzenia tematyki tego artykułu była o tyle ważna, że przy okazji pojawiły się odniesienia do przekształcenia ustroju Wielkiej Brytanii w duchu federalnym).

W listopadzie 1910 r. konferencja zakończyła się fiaskiem, przede wszystkim ze względu na niemożność porozumienia w kwestii pryncypiów. Liberałowie upierali się przy likwidacji uprawnień izby wyższej do blokowania ustaw lub takiej jej reformie, która uczyniłaby z niej reprezentację całego społeczeństwa. Konserwatyści co prawda zgadzali się co do potrzeby reform, ale tylko do tego poziomu, który pomimo zmian gwarantowałby im zachowanie dominacji w tej izbie. Tym bardziej, że po wyborach ze stycznia 1910 r. obawiali się trwałego zepchnięcia do opozycji²⁸. Po zerwaniu konferencji rząd rozpiął wybory na grudzień 1910 r., które znowu miały być formą referendum dającego mu zgodę na przeprowadzenie reform w kwestii Izby Lordów i samorządu dla Irlandii. Te wybory jeszcze bardziej uzależniły liberałów, którzy stracili kolejne trzy mandaty, od poparcia laburzystów i irlandzkich nacjonalistów²⁹. W rezultacie kwestia „Home Rule” znalazła się w centrum

25 Pozostawiano jej jedynie veto zawieszające, po trzykrotnym odrzuceniu weta lordów przez Izbę Gmin prawo automatycznie wchodziło w życie. Zob. np. R. Jenkins, *Asquith...*, s. 208.

26 Wśród liberalnych zwolenników reformy należy chociażby wymienić sir Edwarda Greya, czy lorda Ripona. Zob. np. C. Hazlehurst, *Asquith as Prime Minister...*, s. 513, czy R. Quinault, *Asquith Liberalism*, s. 46. Jednym z ciekawszych pomysłów reformy Izby Lordów zgłoszonych przez konserwatystów była propozycja zredukowana jej liczebności do 300 osób, z czego 100 byłoby wybierane przez parów, 100 mianowane przez aktualny rząd, a 100 wybieranych w wyborach powszechnych. Zob. E. H. H. Green, *The Crisis of Conservatism...*, s. 271.

27 Zob. C. Hazlehurst, *Asquith...*, s. 513, czy też A. Sykes, *The Radical Right and the Crisis of Conservatism before the First World War*, „The Historical Journal”, t. XXVI, 1983, nr 3, s. 662-663, 670-672.

28 „Round Table. A Quarterly Review of the Politics of the British Empire”, 1.1, nr 2, 1911, s. 154-159; Zob. też E. H. H. Green, op. cit., s. 271-274.

29 W tych wyborach liberałowie zdobyli 272 mandaty, czyli tyle samo co konserwatyści. Tymczasem tak nacjonałiści, jak i laburzyści zwiększyli swój stan posiadania, ci pierwsi z 82 do 84 mandatów, a drudzy

zainteresowania, zwłaszcza po przeforsowaniu w sierpniu 1911 r. ustawy o ograniczeniu uprawnień Izby Lordów.

W atmosferze ogólnej debaty nad zmianami ustrojowymi Zjednoczonego Królestwa, a szczególnie w odniesieniu do samorządu dla Irlandii, wypłynęła idea przekształcenia Wielkiej Brytanii w państwo federalne. Nieoficjalnie pojawiała się ona w kręgach zwolenników konsolidacji imperium już od 1907 r. Jej propagatorem był ówczesny Gubernator Generalny Kanady, Earl of Grey. Debatowali nad nią także przedstawiciele *Milner's Kindergarten*, którzy już niedługo mieli utworzyć ruch Round Table³⁰. Oficjalne czynniki podjęły ją w połowie 1910 r., podczas wspomnianej wyżej debaty „konstytucyjnej”, gdzie przy okazji rozmów nad samorządem dla Irlandii propozycje w tym duchu zgłosił Lloyd-George, uznając, że w takiej postaci będą łatwiejsze do zaakceptowania przez konserwatystów³¹.

W momencie jej podjęcia, w 1910 r., idea federalizacji ustroju Wielkiej Brytanii nie była bynajmniej czymś nowym. Już w czasie debaty nad reformami wyborczymi z lat 30. XIX stulecia pojawiały się propozycje przekształcenia Zjednoczonego Królestwa w państwo federalne³². Na poważniej jednak propozycje federalne zaczęto traktować od lat 60 XIX w. Zwycięstwo Unii w wojnie secesyjnej w USA, sukces procesu zjednoczeniowego Niemiec, a wreszcie utworzenie Dominium Kanady (1867) o federalnym ustroju budziły żywe zainteresowanie. Zapanowała wręcz swoista moda na federalizm. Znalazła ona wyraz m.in. w formułowaniu, a czasami wręcz forsowaniu rozwiązań federalnych na forum imperium, i to zarówno na szczeblu regionalnym, jak i ogólnoimperialnym³³. Jednak w samej Wielkiej Brytanii tego typu pomysły nie przyjęły się.

Powrócono do nich w latach 80. i 90. XIX w., podczas pierwszej debaty nad „Home Rule” dla Irlandii. Przeciwnicy Williama Ewarta Gladstona, a zwłaszcza Joseph Chamberlain, nie chcąc dopuścić do nadania Irlandii specjalnego statusu, zaproponowali podzielenie Zjednoczonego Królestwa na cztery samorządne prowincje: Anglię, Irlandię, Szkocję i Walię z lokalnymi parlamentami i ogólnokrajowym parlamentem federalnym, w którego gestii pozostawałyby kwestie polityki imperialnej, obronnej i zagranicznej³⁴. Wyraźnie jednak propozycje te miały taktyczny charakter. Ich celem było przeciągnięcie debaty nad kwestią irlandzką.

z 40 do 42 miejsc. Zob. Ch. Cook, J. Stevenson, *Modern British History, 1714-1995*, s. 99-100.

³⁰ Zob. J. E. Kandle, *The Round Table Movement and „Home Rule All Round”*, „*The Historical Journal*”, t. XI, 1968, nr 2, s. 333-335. *Milner's Kindergarten* nazywano nieformalną grupę młodych współpracowników lorda Milnera w Południowej Afryce. Po odejściu Milnera w 1905 r. grupa pozostała aktywna i odegrała znaczną rolę w utworzeniu Związku Południowej Afryki. Należeli do niej m.in.: Lionel Curtis, Patrick Duncan i Philip Kerr (Lord Lothian). Round Table Movement — ruch polityczny powstały w 1910 r. na bazie Kindergarten, który stawiał sobie za cel konsolidację imperium i przekształcenie go w duchu federalizmu. Stworzył wpływe i istniejące do dzisiaj czasopismo „Round Table. A Quarterly Review of the Politics of the British Empire (od 1917 r. Commonwealth)”. Oprócz wspomnianych wyżej do aktywniejszych członków ruchu należeli: Leopold Amery i Earl of Selborne. O obu tych ruchach pisali m.in.: John E. Kandle, *The Round Table Movement and Imperial Union*, Toronto 1975 i W. Nimocks, *Milner's Young Men: The „Kindergarten” in Edwardian Imperial Affairs*, London 1970.

³¹ Zob. np. A. Balfour to J. Chamberlain, 22nd Oct. 1910, Balfour Papers, British Museum, Add. MS.49736, ff97-99.

³² J. E. Kandle, *The Round Table Movement and „Home Rule.”*, s. 332.

³³ R. Hyam, *Britain's Imperial Century, 1815-1914. A Study of Empire and Expansion*, London 1993, s. 235, 237-239.

³⁴ „The Times”, 16th i 25th April 1887; zob. też J. L. Garvin, *The Life of Joseph Chamberlain*, London 1933, s. 4-5, 8, 75, 154-156.

Dowodzą tego inne wypowiedzi Chamberlaina z tej epoki, w których krytykował pomysły federacyjne, uznając je za mało realne i niebezpieczne dla trwałości brytyjskiego systemu politycznego³⁵. Podobny był także stosunek ówczesnych liderów Partii Konserwatywnej, którzy uważali samo „Home Rule”, a tym bardziej koncepcje federalizacyjne, za zagrażające trwałości Wielkiej Brytanii³⁶. Ostatecznie po odrzuceniu w 1893 r. drugiej ustawy o „Home Rule” cała sprawa przycichła. Do końca pierwszej dekady XX w. kwestia ta wegetowała na marginesie wielkiej polityki, służąc jako teoretyczne ćwiczenie stwarzające ciekawe możliwości, ale bez szczególnych szans na urzeczywistnienie.

Jednakże w 1910 r. pomysł utworzenia federacji Wielkiej Brytanii i Irlandii znalazł się niespodziewanie w centrum zainteresowania wielkiej polityki. Bezpośrednią przyczyną wzmożonego zainteresowania rozwiązaniami federacyjnymi był wspomniany wyżej kryzys konstytucyjny dotyczący uprawnień Izby Lordów. Federalizm zdawał się być kompromisowym rozwiązaniem kwestii kompetencji Izby Lordów i „Home Rule”, możliwym do przyjęcia tak przez liberałów, jak i konserwatystów³⁷.

Tak naprawdę jednak wzrost zainteresowania federalizmem można odnotować już w 1907 r., zwłaszcza w kręgach zwolenników konsolidacji imperium. Po konferencji imperialnej w 1907 r. panowało rozczarowanie osiągniętymi wynikami, a zwłaszcza postawą rządu. Zawiodły nadzieje na utworzenie Rady Imperialnej, co zaproponował premier Australii, Alfred Deakin, a przeciw której występowali zarówno premierzy niektórych dominiów (Kanaada, Transwal), widząc w niej ograniczenie samorządu dominialnego, jak i przedstawiciele rządu brytyjskiego, widząc w niej ograniczenie swobody działania metropolii³⁸. W tej sytuacji zwolennicy konsolidacji Imperium uznali za idealne rozwiązanie problemu decentralizację Wielkiej Brytanii i utworzenie federalnego parlamentu, odpowiedzialnego wyłącznie za kwestie związane z polityką zagraniczną, imperialną i obronnością. To miało zapobiec obserwowanemu dotychczas przeciążeniu parlamentu nadmiarem obowiązków. Miało także ułatwić kompromis w kwestii uprawnień Izby Lordów i samorządu dla Irlandii. Wreszcie federalny parlament Zjednoczonego Królestwa miał się stać podstawą do utworzenia rzeczywistego parlamentu imperialnego, który gromadziłby także przedstawicieli dominiów³⁹.

Ze strony konserwatystów głównymi propagatorami federalnej reformy struktur państwowych byli przede wszystkim działacze tzw. socjal-imperialnej frakcji partii, kierowanej przez lorda Milnera. Wspierali je także działacze rodzącego się wówczas ruchu Round Table z Lionelem Curtisem, który skądinąd był blisko związany ze wspomnianą wyżej frakcją. Obie grupy popierały program daleko idących reform społecznych, konsolidację imperium oraz projekty zwiększenia efektywności działania brytyjskiego systemu polityczno-państwowego⁴⁰.

35 Zob. „Fortnightly Review”, t. XXXIX, Feb.1886, s. 277; zob. też P. Fraser, *Joseph Chamberlain. Radicalism and Empire*, 1966, s. 84.

36 „The Times”, 13th May 1896; *Parliamentary Debates of the United Kingdom*, 4th Series, House of Commons, t. XXXII, 1895, s. 558-559.

37 P. Jalland, *United Kingdom Devolution, 1910-1914.*, 1979, s. 760.

38 Zob. *Minutes of Proceedings of the Colonial Conference, 1907*, w: *The Colonial and Imperial Conferences from 1887 to 1937*, t. I, Ottawa 1954, s. 229-233; zob. też R. Jebb, *The Imperial Conference. A History and Study*, t. II, London, New York, Bombay, Calcutta 1911, s. 28, 71-73.

39 Zob. J. E. Kendle, *The Round Table Movement.*, s. 333, 335, 337; P. Jalland, *United Kingdom Devolution.*, s. 758.

40 Frakcja socjal-imperialistów została szczegółowo scharakteryzowana przez Roberta J. Scally w: *The Origins of the Lloyd George Coalition. The Politics of Social Imperialism, 1900-1918*, London 1975.

Wśród wspierających pomysły federacyjne znajdowali się inni wpływowi politycy konserwatywni i unionistyczni, tylko luźno powiązani z wymienionymi wyżej frakcjami, jak np. lord Robert Cecil, czy też najstarszy syn Josepha Chamberlaina, Austen. W propagandę na rzecz federacji zaangażowały się także niektóre dzienniki i czasopisma o konserwatywno-unionistycznych sympatiach, jak: „The Observer”, „The Times”, czy kwartalnik „The Round Table”⁴¹.

Najważniejsze jednak było poparcie udzielone przez znaczną część polityków liberalnych. Jak łatwo się domyślić, nie wszyscy w Partii Liberalnej podzielali poglądy jej przywódcy Herberta Asquitha na kwestię irlandzką. Opozycja wywodziła się z dwóch kręgów: liberalnych imperialistów i szkockich oraz walijskich nacjonalistów. Obie grupy wyrażały swoje poparcie dla rozwiązań federalnych już w latach 90. XIX w. Imperialiści, podobnie jak konserwatyści, obawiali się, że „Home Rule” naruszy istniejące struktury polityczne i przez niekompatybilność z dotychczasowymi rozwiązaniami narazi system na trudne do przewyciężenia napięcia⁴². Szkoci i Walijszczyki natomiast sprzeciwiali się uprzywilejowanemu traktowaniu Irlandczyków⁴³.

Postawa walijskich nacjonalistów wywarła wpływ na Davida Lloyd Georga, wywodzącego się z tego środowiska. Łatwiej więc zrozumieć jego późniejszą przychylność dla rozwiązań federalnych. Co więcej, niepokoiło go daleko idące uzależnienie gabinetu od głosów laburzystowskich i irlandzkich. Stąd mimo swej radykalnej przeszłości na początku 1910 r. stał się zwolennikiem zawarcia szerokiej koalicji z udziałem konserwatystów. Istotny element propozycji koalicyjnych, wystosowanych przez Lloyd Georga, stanowiło umieszczenie idei „Home Rule” w ramach szerszych zmian obejmujących przekształcenie ustroju Zjednoczonego Królestwa na federalny⁴⁴.

Wbrew nadziejom kanclerzowi skarbu nie udało się tym argumentem przekonać przywódców unionistycznych. Uznali oni, że jego propozycja miała jedynie taktyczny wymiar, mający ich przekonać do zaakceptowania „Home Rule” dla Irlandii⁴⁵. Dla przywódców opozycji propozycja ta była nie do przyjęcia. Arthur Balfour i lord Lansdowne nie kryli, że akceptacja „Home Rule” oznaczała dla nich realną groźbę rozpadu Zjednoczonego Królestwa, a co za tym szło — rozbicia imperium. Z tego punktu widzenia idee federalne były jeszcze groźniejsze, gdyż oznaczały spotęgowanie destruktywnego rezultatu nadania autonomii dla Irlandii⁴⁶. Zmiana kierownictwa Partii Konserwatywnej w 1911 r. niewiele zmieniła sytuację. Nowy

41 Zob., „The Observer”, 31st July i 16th Ocy. 1910; „The Times”, 20th, 22nd, 24th, 28th, 31st Oct i 2nd Nov. 1910; *United Kingdom. The Revival of Home Rule*, „Round Table. A Quarterly Review of the Politics of the British Empire”, nr 1, Nov. 1910, s. 63-70; *British Politics*, ibidem, nr 2, Feb. 1911, s. 154-167 i *United Kingdom. Home Rule*, ibidem, nr 5, Dec. 1911, s. 112-129.

42 Irlandczycy, posiadając autonomię, mieli nadal wybierać deputowanych do Izby Gmin, co oznaczało przyznanie Irlandii nadzwyczajnych uprawnień.

43 P. Jalland, *United Kingdom Devolution.*, s. 759.

44 Lord Lyttelton to A. Balfour, 16th Oct. 1910, Balfour Papers, British Museum, Add. MS.49775, ff65-66; A. Balfour to A. Chamberlain, 22nd Oct. 1910, ibidem, Add. MS.49736, ff97-99.

45 A. Balfour to Lord Lyttelton, 20th Oct. 1910, Balfour Papers, B. M., Add. MS.49736, f108; A. Balfour to A. Chamberlain, 22nd Oct. 1910, ibidem, Add. MS.49736, ff97-99.

46 „The Times”, 10th Jan. 1906, A. Balfour to J. L. Garvin, 22nd Oct. 1910, B. P, B. M., Add. MS.49795, f 89-93, Lord Lansdowne to A. Balfour, 24th Oct 1910, ibidem, Add. MS.49730, f. 129-131, A. Balfour to Ware, 30th Nov. 1910, ibidem, Add. MS.49861, f81; zob. też A. Balfour, *Aspects of Home Rule*, London 1912, s. 5-6, 197.

przywódca partii, Andrew Bonar Law, był równie sceptyczny wobec projektów federalizacyjnych, uznając je za czysto hipotetyczne i mało realne⁴⁷.

Mimo tego niepowodzenia liberałowie nie zrezygnowali z debaty nad „Home Rule All Round”. Faktycznie federalizm stał się głównym tematem dyskusji w Komitecie ds. „Home Rule”, który powstał na początku 1911 r. Lloyd George starał się przekonać członków komisji do zawarcia w projekcie ustawy zapowiedzi, iż samorząd dla Irlandii stanowi pierwszy etap do przekształcenia Zjednoczonego Królestwa w państwo federalne⁴⁸. Składając ten upór Lloyd Georgra w forsowaniu rozwiązań federalnych świadczy, iż nie była to dla niego jedynie kwestia taktyczna, ale autentycznie był przekonany, że ustrój federalny może być dla Wielkiej Brytanii szansą na rozwiązanie problemów politycznych i administracyjnych.

Zainteresowanie Komitetu ds. „Home Rule” ideami federacyjnymi, nie powinno nikogo dziwić, jeżeli wziąć pod uwagę jego skład. Wśród członków komisji jedynie Augustine Birrell, minister ds. Irlandii, zdecydowanie sprzeciwiał się koncepcjom federalistycznym. Pozostali sympatyzowali z koncepcją „Home Rule All Round”, a kilku aktywnie propagowało tę ideę. Oprócz wspomnianego już wielokrotnie Lloyd Georgra do najaktywniejszych zwolenników koncepcji federalnych należeli: sir Edward Grey i Richard Haldane⁴⁹, na co niebagatelny wpływ miały ich bliskie powiązania z lordem Milnerem i unionistycznymi socjal-imperialistami. Wśród członków komitetu jeden wybijał się aktywnością w popieraniu rekonstrukcji Wielkiej Brytanii, a entuzjazmem przewyższał nawet Lloyd-Georga. Politykiem tym był Winston Spencer Churchill.

Churchill zainteresował się ideami federalistycznymi ok. 1904 r., po zerwaniu z konserwatystami. Już wówczas sugerował poszerzenie zakresu autonomii poszczególnych części Zjednoczonego Królestwa, widząc w tym szansę na odciążenie Izby Gmin. Jednak do początku 1911 r. jego flirt z federalizmem przekształcił się w niemal bezkrytyczny entuzjazm. Znajdował on wyraz w konkretnych propozycjach transformacji, jakie Churchill przedstawiał na forum gabinetu⁵⁰. W swoich propozycjach posuwał się dalej niż Lloyd-George, proponując nie tylko podział Zjednoczonego Królestwa według krain historycznych, ale także podział samej Anglii. Dowodził bowiem, że przy jej ludnościowej i ekonomicznej dominacji w Zjednoczonym Królestwie istnienie odrębnego rządu i parlamentu dla Anglii i Imperium było nie do pogodzenia, tym bardziej że wielu angielskich polityków zasiadałoby jednocześnie w obu parlamentach. Proponował więc podzielenie Anglii na siedem jednostek terytorialnych o ograniczonej autonomii⁵¹. Paradoksalnie jednak tak radykalne propozycje spowodowały wzrost wstrzeźliwości większości polityków dotychczas wspierających projekty federalne, w tym nawet Lloyd-Georgra. Premier Asquith, zawsze bardzo sceptyczny wobec „Home Rule All Round”, wykorzystał propozycje Churchilla dla osłabienia wpływów zwolenników rekonstrukcji.

47 Zob. P Jalland, op. cit., s. 769-770.

48 H. Samuel to H. Gladstone, 15th Sept. 1911, Herbert Gladstone Papers, British Museum, Add. MS.45992, ff259-266.

49 R. Haldane to E. Grey, 26th Dec. 1910, Grey Papers, Public Record Office, FO 800/102, ff133-136; E. Grey to Lord Grey, 27th Jan. 1911, ibidem, FO 800/107, ff381-382.

50 Np. Devolution, Winston S. Churchill Memorandum, 24th Feb. 1911, Cabinet Records, P R. O., CAB 37/105, nr 16; na temat jego wcześniejszego zainteresowania federalizmem zob. P Jalland, op. cit., s. 760.

51 Zob. Devolution, W. S. Churchill Memorandum, 24th Feb. 1911, Cabinet Records, P R. O., CAB 37/105, nr 16 oraz Devolution, W. S. Churchill Memorandum, 1st March 1911, Cabinet Records, P R. O., CAB 37/105, nr 18.

Premier poza tym, że sam był sceptyczny wobec projektów federalnych, to pozostawał jeszcze pod silną presją przeciwników federalizacji. W samej Partii Liberalnej frakcja kierowana przez Johna Morleya, uznawanego za spadkobiercę idei W. E. Gladstona, zdecydowanie sprzeciwiała się rekonstrukcji Zjednoczonego Królestwa, uznając pomysły federacyjne za sztuczne i sprzeczne z brytyjską tradycją polityczną. Morley, John Burns i Charles Hobhouse argumentowali, że sytuacja w Irlandii oraz w Szkocji i Walii była zupełnie odmienna. Co więcej, obawiali się, że plany federacyjne opóźnią lub wręcz uniemożliwią wprowadzenie „Home Rule”⁵². Wreszcie Asquith musiał się liczyć z opiniami Johna E. Redmonda, przywódcy irlandzkich nacjonalistów w Izbie Gmin, od którego w dużym stopniu zależała stabilna większość rządowa w parlamencie. Irlandczycy, podobnie jak liberalni przeciwnicy federacji, obawiali się, że debaty nad tą propozycją opóźnią lub wręcz zablokują wprowadzenie „Home Rule”⁵³. Stąd przez cały luty i marzec przywódcy nacjonalistyczni wywierali presję na rząd, by porzucił projekty wprowadzenia do ustawy o „Home Rule” klauzul odnoszących się do przekształcenia Zjednoczonego Królestwa w państwo federalne. Zdając sobie sprawę ze swojego uzależnienia od głosów irlandzkich, Asquith ustąpił, co było dla niego tym łatwiejsze, że nigdy nie był specjalnym zwolennikiem rekonstrukcji Wielkiej Brytanii. Ostatecznie więc pod naciskiem Redmonda i liberalów, popierających samorząd dla Irlandii, gabinet ustąpił i w propozycji ustawy pominięte zostały wszelkie wzmianki o federalizmie. W zamian za to Irlandczycy zgodzili się na redukcję swojego przedstawicielstwa w Izbie Gmin⁵⁴.

Wydawało się, że skierowanie przez rząd do Izby Gmin ustawy o samorządzie dla Irlandii (w kwietniu 1912 r.) oznaczało kres debat nad ewentualną federalizacją Wielkiej Brytanii, jako alternatywą dla „Home Rule”. I rzeczywiście na kilka miesięcy kwestia rekonstrukcji Zjednoczonego Królestwa przestała być głównym tematem dyskusji politycznych aż do słynnego przemówienia Winstona Churchilla w Dundee, 12 września 1912 r. Nie oznacza to jednak, że zupełnie zniknęła z pola widzenia części polityków, tak liberalnych, jak i konserwatywnych. Wśród liberalów zainteresowanie reformami federalnymi przetrwało, przede wszystkim wśród polityków związanych ze szkockimi i walijskimi ruchami narodowymi (D. V. Pirrie, Murray Macdonald, czy Arthur Ponsonby), którzy ciągle mieli nadzieję, że samorząd dla Irlandii był jedynie wstępem do ogólnokrajowej transformacji systemu. 6 maja niektórzy z nich wręcz zażądali, by w 1913 r. rząd poddał pod głosowanie projekt ustawy o „Home Rule” dla Szkocji. W takiej postawie utwierdzało ich niejednoznaczne zachowanie Asquitha, który w ustnych komentarzach i deklaracjach zdawał się potwierdzać nadzieje, że projekty federacyjne nie zostały bynajmniej całkowicie zarzucone⁵⁵. Dzisiaj wiemy, że dla Asquitha była to metoda uspokojenia zwolenników federacji, rozczarowanych jej zarzuceniem, wówczas jednak wielu z nich miało nadzieję, że premier rzeczywiście miał taki zamiar. Rozczarowanie wywołało co prawda ostrzejsze ataki na ustawę o „Home Rule” dla Irlandii, ale poza tym nie przyniosło poważniejszych, negatywnych skutków.

⁵² Zob. Home Rule Bill, Reginald McKenna Memorandum, 11th Dec. 1911, Cabinet Records, P. R. O., CAB 37/108, nr 176; zob. też P. Jalland, *A Liberal Chief Secretary and the Irish Question*, „The Historical Journal”, t. XIX, 1976, nr 3, s. 421-451 i G. P. Gooch, *Historical Surveys and Portraits*, London 1966, s. 202.

⁵³ Memorandum on Clauses of the Home Rule Bill, 29th Jan. 1912, Cabinet Records, P. R. O., CAB 37/109, nr 8.

⁵⁴ Parl. Deb., 5th Series, t. XXXVI, 1912, s. 1399-1426.

⁵⁵ Zob. Parl. Deb., 5th Series, t. XXXVII, 1912, s. 2113-2118, ibidem, t. XXXVIII, 1912, s. 645, 670-671; zob. też, „The Times”, 16th April 1912 i 7th May 1912.

Podobnie było wśród konserwatystów. Podczas gdy kierownictwo partii z Bonarem Law na czele z westchnieniem ulgi przyjęło ucieszenie debaty nad reformami federalnymi, wielu polityków związanych z frakcją socjal-imperialną szukało metod powrócenia do niej. Co prawda, sam Milner był sceptyczny co do szans na rekonstrukcję Zjednoczonego Królestwa, ale za to działacze ruchu „Round Table” właśnie od początku 1912 r. bardzo intensywnie zaangażowali się w działania na rzecz „Home Rule All Round”⁵⁶. Starali się podtrzymywać zainteresowanie problemem, publikując artykuły krytykujące „Home Rule” jako ustawę, która faktycznie blokowała ewentualne przyjęcie federalnych rozwiązań⁵⁷. Jednocześnie „Round Table” szukało możliwości współpracy z podobnie myślącymi politykami liberalnymi, co doprowadziło w lecie 1912 r. do zbliżenia z Winstonem Churchillem.

Wszystkie te działania odnosiły jedynie ograniczony skutek. Ponowny wzrost zainteresowania koncepcjami federalnymi wiązał się z rozwojem sytuacji w Irlandii. W chwili gdy się okazało, że uchwalenie „Home Rule” stało się możliwe, doszło do wzmożonych protestów ze strony Ulsteru, gdzie większość mieszkańców stanowiła ludność protestancka. Asquith zlekceważył jednak te przejawy niezadowolenia, jak i sugestie Lloyd-Georga i Churchilla, by Ulster potraktować odrębnie od reszty Irlandii⁵⁸.

Wobec narastającego napięcia Churchill postanowił wyrzucić presję na rząd, by ten zgodził się na jakiś kompromis. Uznał, że w istniejącej sytuacji najlepszym rozwiązaniem było przyjęcie przez Zjednoczone Królestwo ustroju federalnego. 12 września 1912 r., podczas przemówienia w Dundee skoncentrował się na projektach federalizacji Wielkiej Brytanii, sugerując, że w zaistniałej sytuacji byłoby to najlepsze rozwiązanie⁵⁹. Zapewne duży wpływ na jego decyzje miały rozmowy z przedstawicielami „Round Table”, którzy naklaniali go, by sprowokował gabinet do ponownego podjęcia kwestii „Home Rule All Round”⁶⁰.

I rzeczywiście przemówienie Churchilla wywołało burzę. Wprawdzie podkreślał, że przemawia jako osoba prywatna, ale powszechnie odebrano je jako na wpół oficjalne wystąpienie ważnego członka rządu, sugerujące federalistyczne rozwiązanie problemu Ulsteru. Co ważniejsze jednak, pozwoliło ono zwolennikom „Home Rule All Round” na zwanie szeregow. Churchilla poparli szkoccy i walijscy nacjonaliści, jak np.: D. V. Pirie, czy W. H. Cowan⁶¹. W sytuacji gwałtownie wzrastającego napięcia grożącego wybuchem wojny domowej w Irlandii rozwiązanie federalne wydawało się wielu idealną alternatywą przeciwdziałającą dalszemu zaognianiu sytuacji na Zielonej Wyspie. Wręcz sugerowano, że w obecnej sytuacji było to jedyne rozwiązanie⁶².

Druga połowa 1913 r. przyniosła ożywienie debaty nad kompromisem, którego podstawą miałyby być federacja. Do tego momentu, mimo przemówienia w Dundee i konsolidacji liberalnych federalistów, najaktywniejszymi propagatorami federacji byli unioniści kierowani przez lordów: Dunravena, Greya i Hythe'a. Od października 1912 r. domagali się oni odrzucenia ustawy o „Home Rule” w ówczesnym kształcie oraz zwołania ponadpartyjnej konferen-

56 Zob. J. E. Kendle, *The Round Table Movement*, s. 345-346.

57 „The Times”, 30th April 1912 i 8th May 1912; *Home Rule*, „The Round Table. A Quarterly Review of the Politics of the British Empire”, nr 7, June 1912, s. 422-446.

58 W. S. Churchill to D. Lloyd-George, 21st Aug. 1912, R. S. Churchill, *Winston S. Churchill*, t. II, Sources Companion, cz. 3, London 1969, s. 1396.

59 Treść przemówienia Churchilla zob. „The Times”, 13th Sept. 1912.

60 O wpływie ruchu Round Table pisze m.in.: J. E. Kendle, op. cit., s. 345-346.

61 Parl. Deb., 5th Series, t. XXXVIII, 1912, s. 334-336 i ibidem, t. XXXIX, 1912, s. 781, 785, 804-805.

62 *United Kingdom. The Home Rule...*, s. 318-329; „The Times”, 11th Nov. 1913 i 3rd Dec. 1913.

cji w sprawie Irlandii, propagując jednocześnie idee federalistyczne, jako najlepszą metodę rozwiązania problemu Ulsteru⁶³. Od połowy 1913 r. wyraźnie zaktywizowali się liberalni federaliści z lordem Lorebrunem, Murrayem MacDonaldem i Arthurem Ponsonby na czele. Ich wizje rozwiązania problemu Irlandii były bardzo podobne do konserwatywnych. To co ich różniło, to chęć włączenia istniejącej ustawy o „Home Rule” do projektowanej ustawy federalnej⁶⁴. Oba grupom udało się przekonać króla Jerzego V do udzielenia umiarkowanego poparcia dla pomysłu konferencji, której głównym tematem byłaby federalizacja Zjednoczonego Królestwa. Ostatecznie jednak postawa liderów obu partii zdecydowała o niepowodzeniu działań federalistów.

Jak już wyżej wspomiano, zdecydowana większość liderów Partii Konserwatywnej, poza Austenem Chamberlainem, była przeciwna federalizacyjnym pomysłom. Przejęcie przywództwa partii przez Bonara Lawa niczego w tym względzie nie zmieniło. Podobnie kwestia „Home Rule” i kryzys w Ulsterze nie zmieniły postawy. Bonar Law uważał, że cała koncepcja była zwyczajnie mało realna. Balfour, George Curzon i Lord Lansdowne uważali podobnie, ponadto obawiali się że „Home Rule All Round” może doprowadzić do rozpadu Zjednoczonego Królestwa. Z tego też względu preferowali inne rozwiązanie: podział Irlandii i wyodrębnienie z niej Ulsteru⁶⁵.

Rząd wydawał się nieco bardziej zainteresowany zwołaniem ponadpartyjnej konferencji oraz rozważeniem propozycji federalistów. Zwracano jednak uwagę na trudności z wprowadzeniem „Home Rule All Round”. W rezultacie poza słownymi deklaracjami nie podejmowano konkretnych działań. Asquith miał ciągle nadzieję, że gdy Izba Gmin ostatecznie przegłosuje ustawę o „Home Rule”, ulsterscy unioniści ustąpią i nie będzie potrzeby wprowadzania dalej idących zmian ustrojowych⁶⁶.

Na skutek wstrzemięźliwej postawy przywódców głównych partii politycznych koncepcja federalistyczna traciła stopniowo na znaczeniu. Na początku 1914 r. próbowali ją jeszcze raz podnieść działacze ruchu Round Table, a także Winston Churchill⁶⁷. Wydawało się, że mają szansę zainteresować decydentów politycznych ze względu na incydent w Curragh (20-30 marca 1914), który ukazał nie tylko, jak realna była groźba wojny domowej, lecz także, że rząd nie do końca mógł liczyć na armię, której sympatie znajdowały się raczej po stronie ulsterskich unionistów⁶⁸. Lionel Curtis i Lionel Hitchens z ramienia Round Table podjęli się raz jeszcze próby mediacji, korzystając z federalnych propozycji, jednak wobec niechęci przywódców głównych sił politycznych zakończyły się one zupełnym fiaskiem⁶⁹. Kres kryzysu-

63 Zob. P. Jalland, op. cit., s. 775-776.

64 „The Times”, 2nd June 1913.

65 Zob. A. Balfour to A. Bonar Law, 8th Nov. 1913, Balfour Papers, B. M., Add. MS.49693, £113; zob. też P. Jalland, op. cit., s. 781-783.

66 P. Jalland, s. 775, 783.

67 *The Irish Crisis...*, s. 201-239; W. S. Churchill to wife, 23rd i 29th Apr. 1914, R. S. Churchill, *W. S. Churchill*, t. II, *Companion*, cz. 3, s. 1416, 1418.

68 Wykazało to wypowiedzenie posłuszeństwa przez grupę oficerów 3 Brygady Kawalerii stacjonującej w Curragh k. Dublina. 59 z 72 oficerów, z dowódcą gen. Hubertem Goughem na czele, odmówiło wykonania rozkazu wymarszu do Ulsteru i podało się do dymisji. L. Amery, *My political life*, t. I, s. 445-452. Na temat incydentu w Curragh powstała spora literatura. Zob. np., A. I! Ryan, *Mutiny at the Curragh*, London 1956; J. Fergusson, *The Curragh Incident*, London 1953.

69 J. E. Kendle, op. cit., s. 351-352.

wi, jak i pomysłem przekształcenia Zjednoczonego Królestwa w federację położył ostatecznie wybuch I wojny światowej.

Zastanawiając się nad fenomenem debaty nad „Home Rule All Round”, badacze zazwyczaj koncentrują się na jednym aspekcie kwestii, uznając, że podstawowym motywem pojawienia się tej idei była chęć opóźnienia, czy wręcz wstrzymania prac nad samorządem dla Irlandii⁷⁰. Wydaje się jednak, że jest to spojrzenie uproszczone i jeżeli usprawiedliwione, to raczej w odniesieniu do okresu 1913-1914, kiedy rzeczywiście wątek taktycznego wykorzystania tej debaty wyraźnie dominował. Jednak takie podejście nie tłumaczy długotrwałości dyskusji na ten temat, zaangażowania i zaciekłości stron⁷¹, w tym tak wybitnych polityków, jak Lloyd George, Alfred Milner, Winston Churchill, Austen Chamberlain, Arthur Balfour czy Robert Harcourt. Należy pamiętać, jak daleko brytyjskie elity polityczne posunęły się w kwestionowaniu dotychczasowych zasad funkcjonowania państwa. W tej atmosferze propozycje federalistyczne nie wydawały się ani tak niezwykle, ani pozbawione sensu. Oczywiście, należy podkreślić, że poszczególnymi politykami kierowały bardzo różne motywy. Składając to ich wielość zadecydowała o słabości federalistów, którzy jeszcze na początku 1914 r. mogli liczyć na 134 głosy w Izbie Gmin⁷², ale nie byli w stanie przełożyć tego poparcia na realne działanie. Zbyt dużo ich różniło. Dla wielu rzeczywiście jedynym celem było powstrzymanie „Home Rule”. Inni, jak szkoccy i walijscy nacjonałiści, widzieli w tej idei szansę na emancypację i uzyskanie statusu podobnego do Irlandii po „Home Rule”. Należy jednak podkreślić, że dla wcale licznej grupy liberalnych imperialistów i radykalnych konserwatystów była to szansa na głęboką reformę brytyjskich struktur politycznych i parlamentarnych, tak by mogły efektywniej mierzyć się z nowymi wyzwaniem tak wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi. Wreszcie zapomina się o wpływie polityki kolonialnej, tymczasem był to okres redefiniowania wzajemnych relacji między dominiami i metropolią oraz formułowania propozycji utworzenia parlamentu federalnego dla całości imperium, w czym przeszkadzała dotychczasowa struktura parlamentu Zjednoczonego Królestwa⁷³.

Można oczywiście kwestionować realizm federalistów, jednakże sam fakt, że rozważania federalne stały się przedmiotem długiej i gorącej debaty, wydatnie świadczy, jak głęboki kryzys tożsamości przeżywały brytyjskie elity polityczne w przededniu I wojny światowej, która w jakiejś mierze okazała się zbawienna dla wewnętrznej sytuacji Zjednoczonego Królestwa.

⁷⁰ Zob. np. P. Jalland, op. cit., s. 769-770, 784; zob. też E. H. H. Green, *The Crisis of Conservatism...*,
th

⁷¹ Zob. np. Robert Harcourt to W. S. Churchill, 28th Apr. 1914, R. S. Churchill, op. cit., t. II, *Companion*,
cz. 3, s. 1418-1419.

⁷² P. Jalland, op. cit., s. 784.

⁷³ Przykładowo podczas Konferencji Imperialnej w 1911 r., premier Nowej Zelandii wystąpił z propozycją powołania do życia Rady Imperialnej (Imperial Council of State). Zob. Right Hon. Sir J. Ward's speech at the Imperial Conference of 1911., w: Arthur B. Keith (red.), *Selected Speeches and Documents on British Colonial Policy, 1763-1917*, London, New York, Toronto 1948, s. 247-297. Zob. też J. E. Kendle, op. cit., s. 335, 338.

The Proposals of a Devolution of the United Kingdom of Great Britain and Ireland as Part of a Great Political Debate in Great Britain, 1903-1914

The main goal of this article is to show the scale of the „Great Political Debate”, which took place in Great Britain at the turn of the first decade of the twentieth century. The author is especially interested in the debate on the transformation of the United Kingdom into a federal state, an issue slightly overlooked in contemporary historiography.

The intention of the article is to show that the whole debate, denoting a crisis of the British political system, was the effect of deep social, economical and political changes in Great Britain, which started with the Third Reform Act of 1884. Imperial relations also exerted a significant influence on political developments. The most obvious aspect of this impact was tied with the so-called Tariff Reform Debate, started by Joseph Chamberlain in 1903. The author demonstrates that devolution was seriously taken into consideration by the main political forces in the United Kingdom. Federal ideas were expounded both by the Conservatives and the Liberals.

The article refutes the assertion that the idea of devolution was primarily associated with „Home Rule” for Ireland. Acknowledging the importance of the Irish question, the author indicates also the Imperial Federation, another prominent factor in the debate, whose significance is confirmed by the part played in those events by the Round Table Movement. He also disagrees with a tendency to distinguish the debate of 1910-1914 from the tariff reform debate of 1903-1909. In fact, both debates were closely connected with each other, and should not be analysed separately.